

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Асель Айдархановна Бекбауова¹

Заң ғылымдарының магистрі, «Туран» Университетінің докторанты;
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: abikosha_07@mail.ru

Бакытгуль Шаймерденовна Исмаилова

Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік университетінің доценті; Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Аннотация. Мақалада сот үкімі бойынша тағайындалған жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеудің кейбір мәселелері қарастырылған. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданумен байланысты проблемаларды талдау, сондай-ақ заңнамалық, ғылыми және статистикалық принциптерді зерделеу арқылы заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге қажетті ұсыныстарды анықтау жұмысты жазудың мақсаты болып табылады. Тақырыптың өзектілігі зерттелетін қылмыстық-құқықтық реттеу институтының объектісінің азаматтар мен қоғам үшін мазмұнымен және маңыздылығымен түсіндіріледі. Зерттелетін мекеменің мазмұны – белгіленген мерзімді іс жүзінде өтегеннен кейін сотталған адам ретінде қалған уақыт мерзімін өтемеу мүмкіндігі. Оның сот органдарына мұндай мүмкіндік беру туралы өтінішін қанағаттандырудың негізгі себептері оның жасалған заңсыз қылмыстық әрекетке және одан әрі түзеу мекемесінде болу қажетсіздігіне деген психикалық көзқарасын жақсарту болып табылады. Мақалада құқықтық қатынастардың зерттелетін саласындағы заңнаманың даму динамикасы айқындалады, сондай-ақ азаматтардың әртүрлі санаттарына қолдану үшін қабылданған ережелер талданады. Сонымен қатар, сот органдарының құқық қолдану тәжірибесін тиімді жүргізу үшін іс материалдарын және сотталғанның жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеу қажет. Ұқсас мән-жайлар мен сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы істерді қарау кезінде біркелкі болмаған жағдайда соттардың әртүрлі тәжірибелерді қолдану проблемасы ерекше көрсетілген. Жұмыста ұқсас форматтағы материалдарды ұсынған сотталғандардың өтініштері бойынша әртүрлі шешімдердің қабылдануының мысалдары келтірілген, бірақ олар бойынша әртүрлі шешімдер: қанағаттандырылды немесе қабылданбады. Сондықтан істі жан-жақты және объективті қарау үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеу шараларының негізділігі мен заңдылығын талдау құқығы берілуі керек. Сонымен қатар, жұмыста азаматтарға жазаны тиісті жағдайларда мерзімінен бұрын тоқтату құқығын алу мүмкіндігін беру мәселесін қарауға қоғамды және оның өкілдерін тарту туралы ұсыныс берілген.

Түйінді сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, сот, өтінішхат, сотталғандар, пенитенциарлық органдар, түзету.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бекбауова Асель Айдархановна

Магистр юридических наук, докторант Университета «Туран»;
г. Актобе, Республика Казахстан; e-mail: abikosha_07@mail.ru

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна

Кандидат юридических наук, доцент Актюбинского регионального университета
имени К. Жубанова; г. Актобе, Республика Казахстан;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Аннотация. Статья рассматривает некоторые вопросы правового регулирования условно-досрочного освобождения от наказания, назначенного приговором суда. Анализ проблем, связанных с применением института условно-досрочного освобождения, а также определение необходимых для совершенствования законодательной и правоприменительной практики рекомендаций с помощью изучения законодательной, научной и статистической начал является целью написания работы. Актуальность темы объясняется содержанием и значимостью для гражданина и общества объекта исследуемого института уголовно-правового регулирования. Содержание изучаемого института заключается в возможности не отбывать оставшийся период времени осужденным при фактическом прохождении установленного срока. Основными мотивами при удовлетворении его ходатайства на такую возможность для судебных органов являются улучшение его психического отношения к совершенному незаконному уголовному деянию и ненужность дальнейшего нахождения в исправительном учреждении. В статье определяется динамика развития законодательства в изучаемой области правоотношений, а также анализируются принятые положения на предмет применения к различным категориям граждан. Кроме того, для эффективной правоприменительной практики судебных органов необходимо тщательного изучения материалов дела и личного дела осужденного в отношении объективности и соответствия представленной характеристик материалов дела. Выделяется проблема применения различной практики судами при наличии похожих обстоятельств, характеристик, то есть в отсутствии единообразия при рассмотрении дел об условно-досрочном освобождении. В работе приводятся примеры вынесения различных решений по ходатайствам осужденных, представлявших материалы схожего формата, но по которым вынесены различные постановления: удовлетворено или отказано. Поэтому для глубокого и объективного рассмотрения дела судебные органы необходимо наделять полномочиями по анализу на обоснованность и законность представленных исправительным учреждением взысканий и поощрений. Кроме того, в работе представлены предложение о привлечении общественности, ее представителей для участия в рассмотрении предоставления возможности гражданам на получение права по досрочному прекращению срок наказания на соответствующих условиях.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, суд, ходатайство, осужденные, пенитенциарные органы, исправление.

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF PAROLE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Bekbauova Assel Aidarkhanovna

Master of Legal Sciences, doctoral student of Turan University;
Aktobe c., Republic of Kazakhstan; e-mail: abikosha_07@mail.ru

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at Aktobe Regional
University named after K. Zhubanov; Aktobe c., Republic of Kazakhstan;
e-mail: daulet070108@mail.ru

Abstract. The article examines some issues of legal regulation of conditional early release from punishment imposed by a court verdict. The purpose of this work is to analyze the problems associated with the use of the institute of parole, as well as to identify recommendations necessary for improving legislative and law enforcement practice through the study of legislative, scientific and statistical principles. The relevance of the topic is explained by the content and significance for the citizen and society of the object of the institution of criminal law regulation under study. The content of the institute under study consists in the release of an individual from the remaining term of serving a sentence established by a court verdict. The judicial authorities, satisfying the petition of a convicted person for parole, must be sure of his correction and there is no need to fully serve the term of the imposed sentence. The scientific work examines legislative changes and additions in the field of application of parole, as well as analyzes the adopted provisions for application to various categories of citizens. In addition, for effective law enforcement practice of judicial authorities, it is necessary to carefully study the case materials and the personal file of the convicted person with regard to the objectivity and compliance of the presented characteristics with the case materials. The problem of applying different practices by courts in the presence of similar circumstances, characteristics, that is, in the absence of uniformity in the consideration of parole cases, is highlighted. The paper provides examples of making various decisions on the petitions of convicts who submitted materials of a similar format, but on which various decisions were made: satisfied or denied. Therefore, for a deep and objective consideration of the case, the judicial authorities must be given the authority to analyze the validity and legality of the penalties and incentives presented by the correctional institution. In addition, the paper presents a proposal to involve the public and its representatives in order to realize the right of a citizen to parole from further punishment.

Keywords: parole, court, petition, convicts, penitentiary authorities, correction.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_159

Кіріспе

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қарастыра отырып, оның көтермелеу сипаты мен сотталушының заңды мінез-құлқымен байланысын, оның еңбек қызметіне, білімге, жүзеге асырылатын тәрбие шараларына қатынасын атап өту қажет. Мұндай институтты қолдану сотталғанды түзетуді жақсартуға, қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін дамытуға мүмкіндік береді. Сот белгілеген жазаны одан әрі өтеуден жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің² 72-бабының 7-бөлігіне сәйкес зерттелетін институт қолданылғаннан кейін мінез-құлыққа қатысты айқындалған тиісті негіздердің болуына байланысты жаза мерзімі аяқталғанға дейін қолдану салдарынан мерзімінен бұрын және шартты болып табылады. Осы негіздер арқылы сотталған адамның міндеттері айқындалады. Бұл жұмыс тақырыбының өзектілігі сотталғандар мен қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің зерттеу объектісіне ерекше назар аударуымен айқындалады. Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін құқықтық реттеу мен құқық қолданудың негізгі мәселелерін

зерделеу және ол бойынша ұсыныстар дайындау зерттеудің мақсаты болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Жұмыстың теориялық негізін отандық ғалымдар мен тәжірибелік мамандардың да, шетелдік ғалымдардың да еңбектері құрады. Олардың ішінде: Аққұлев А. Ш., Жұмашев К. С., Бабаян С. Л., Ефимов М. А., Таганцев Н. С. және т. б. Мақалада қылмыстық, қылмыстық процестік, қылмыстық атқару заңнаманың ережелері, зерттелетін тақырып бойынша зерттеуші ғалымдардың ғылыми еңбектері, қарастырылып отырған тақырып бойынша құқық қолдану тәжірибесі бойынша статистикалық деректер қолданылды.

Жұмыстың әдіснамалық негізін келесі әдістер құрады: тарихи, логикалық, жүйелік талдау. Тарихи әдіс қазіргі заманғы заңнамадағы өзгерістерді қарастыруға және ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді. Жүйелік талдау әдісі, жалпы ғылыми әдіс ретінде, көптеген элементтердің тұтасымен байланысы ретінде бір-бірімен өзара әрекеттесудегі күрделі процестерді зерттеуге мүмкіндік береді. Соңғысындағы логикалық әдіс қарастырылып отырған ұғымдар мен мазмұнды талдауды қолданады.

² Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 25.11.23)

Талқылау

Қарастырылып отырған институт, А.А.Пионтковскийдің айтуынша, бүкіл жазаны толық өтегенге дейін болатын кезең ретінде қолданылады [1, 39 б.]. Сонымен қатар, ол сотталушыға әсер етудің арнайы әдісі ретінде әрекет етеді, ол оны білім беру арқылы түзетуге, қылмыстық әрекетті одан әрі жүзеге асырудан аулақ болу принциптерін нығайтуға бағыттайды. Аталған институт белгіленген талаптарды сақтамаған жағдайда қылмыстық-түзеу мекемесіне қайтып оралу мүмкіндігінен қорқып, босатуды білдіреді. А. А. Пионтковский зерттелетін институтты пайдалануды бас бостандығынан айыру орындарына оралу қаупіне байланысты азаптың болуымен байланыстырады. Мұндай көзқарас дұрыс емес деп ойлаймыз, өйткені жазаны мерзімінен бұрын аяқтау бойынша адам, елдің азаматы ретінде кәсіп түрін таңдау құқығын, қозғалыс еркіндігін жүзеге асыра алады, ал түзеу мекемесінде ол бұл құқықтардан айырылады. Сондықтан жазаның қалған бөлігі кезінде жазалау әсеріне жол берілмейді және қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес келмейді.

Бұл туралы жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтының жазалау жүйесімен байланысының жоқтығын анықтайтын Гогель С.К. жазады, өйткені бұл институтты пайдалану адамды түзетуге қатысты түрме тәртібінің нәтижесіздігін растайды [2, 311 б.]. Зерттелетін институт арқылы сотталған адам жазадан босатылуды немесе бас бостандығынан айыру орнына оралуды анықтайды.

М.А. Ефимовтың айтуынша, қарастырылып отырған институт сот тағайындаған жазаны орындаудың соңғы кезеңін білдіреді. Бұл дұрыс емес болып көрінеді, өйткені қалған кезеңде сотталған адам түзеу мекемесінде болмайды [3, 7 б.]. Осыған байланысты босату шартты түрде мерзімінен бұрын түзеу мекемесінде болу мамандандырылған органдардың бақылауында болу кезеңіне ауыстырылатыны белгілі болатынын атап өткен жөн.

Н.С. Таганцевтің пікірінше, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты мемлекеттік органдардың жазалау функциясына жатады, сондай-ақ сот үкіміне өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді [4]. Ғылыми

жұмыс авторларының пікірі А.С. Михлиннің пікірімен сәйкес келеді [5, 83 б.], шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты сотталушының жазасын өтеу режиміне сәйкес өзін ұстауы, заңды ережелерді сақтауы үшін ынталандырушы фактор ретінде әрекет етеді.

Қарастырылып отырған институттың мәні тиісті жағдайларда сот үкімімен тағайындалған жазаны өтеу мерзімін мерзімінен бұрын тоқтату мүмкіндігінде көрінеді. Сондықтан сот органы үшін қазіргі уақытта жазаны өтеудің нақты мерзімі сотталғанды түзету үшін жеткілікті екенін анықтау маңызды. Бұл негіз Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72-бабының ережелерімен айқындалады, мұнда тиісті мөлшерде жазаны өтеудің нақты мерзімі бас бостандығынан айыру немесе шектеу түріндегі жазаны мерзімінен бұрын тоқтатуға ықпал етеді. Бұл босатуды жүзеге асырудың негізгі талаптары түзеу мекемесінде болған кезде тәртіпті бұзу фактілерінің болмауы және сот үкімінде белгіленген зиянды өтеу болып табылады.

Шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын іске асыру сотталғандарға сот органдарына өтінішхат беру арқылы іске асырылады. Бұл тәртіп Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 72 – бабының, Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 51-тарауының 476-480-баптарының³, «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының⁴ ережелерімен белгіленген. Түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру, тәртіптік әскери бөлімде ұстау, әскери қызмет өткеру бойынша шектеулер қылмыс жасаған адамның бастамасы бойынша зерттелетін институт қолданылуы мүмкін жазалау шаралары болып табылады. Осыған байланысты, мұндай құжатты сот органдарына берудің мүмкін болатын келесі негіздер белгіленген [6]. Материалдық негіз жаза мерзімін одан әрі өтеу қажеттілігінің болмауынан тұрады. Бұл сотталушының заңды мінез-құлқымен расталуы мүмкін, ол барлық құқықтық ережелерді, нормаларды, жазаны өтеу тәртібінің талаптарын

³ Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРПЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 25.11.23)

⁴ Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000006S> (Жүзінген күні: 25.11.23)

сактауда, тапсырмаларға, материалдық-техникалық жабдықтауға жауапкершілікпен қарауда көрінеді. Сотталған адамға қатысты жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін алу үшін өтінішхат беру үшін қажетті уақыт кезеңіне емес, жазаны өтеудің барлық кезеңіне негізделетін қорытынды шығарылады.

Формальді негіз сотталғандардың жазасын өтеудің нақты кезеңіне негізделеді [7]. Бұл кезеңге құқық бұзушылық санаты әсер етеді. 2020 жылы мемлекет Президентінің тапсырмаларына сәйкес зерттелетін мәселе бойынша өзгерістер енгізілді⁵. Қылмыстық кодекстің 72-бабына енгізілген өзгерістермен шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі туралы сот органдарына құжаттарды ұсына алмайтындар анықталды:

- ауыр немесе аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін соттылығы бар тұлғалар;
- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыс жасаған және қылмыстық заңның осы бабы бойынша сотталған тұлғалар. Бұл санатқа құқық бұзушылық жасаған кезде әрекетке қабілетсіз, он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі адамдар кірмейді;
- сот үкімімен жазасы өлім жазасы болып белгіленіп, кейіннен бас бостандығынан айырумен ауыстырылғандарға қатысты;
- террористік немесе экстремистік құқық бұзушылық жасау бөлігінде қылмыстық заңнаманың нормаларын бұзуға байланысты жазасы сот үкімі бойынша белгіленген, соның салдарынан адамдар қайтыс болғандарға қатысты.

Осы Ережеге келесі тұлғалар кірмейді:

- құқық бұзушылық жасаған адамдар халықтың әлеуметтік осал топтарына жатады (жас балаларды тәрбиелеп отырған әйелдер; жүкті әйелдер; жас балаларды жалғыз тәрбиелеп отырған ерлер; елу сегіз және одан жоғары жастағы әйелдер; алпыс үш және одан жоғары жастағы ерлер; бірінші және екінші топтағы мүгедектер;
- ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын орындаған тұлғалар.

Зиянды өтеуге және түзеу мекемесінде заңды мінез-құлықтың болуына байланысты аталған адамдар мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін жағдайлар:

- ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген барлық кезеңнің кемінде жартысын өтеу;

- аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін сот үкімімен белгіленген жазаның барлық кезеңінің кемінде үштен екісін өтеу.

Қылмыстық заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенге дейін азаматтардың аталған санаттары ауыр сыбайлас жемқорлық қылмысы үшін жазаның барлық кезеңінің үштен бірін және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін кезеңнің кемінде жартысын өтеген кезде шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға өтініш білдіре алды. Осыған байланысты заң шығарушы азаматтардың әлеуметтік осал санаттарына қатысты сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағаны үшін жауапкершілікті қатаңдатты.

Ынтымақтастық туралы процестік келісіміне қатысты қылмыстық процестік заңнамасы келісімнің үш түрін ажыратады⁶:

- күдіктінің, айыпталушының күдікпен және ауыр емес, орташа ауырлықтағы қылмыстар мен ауыр қылмыстар қатынастарына айып тағылған жағдайда кінәсін мойындау туралы мәміле түрінде;

- қылмыстық топ жасаған қылмыстарға, аса ауыр қылмыстарға, экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға жәрдемдесу кезінде қылмыстардың барлық санаттарына қатысты ынтымақтастық туралы келісім түрінде;

- шағын, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстарға қатысты кінәні растау және заңсыз алынған қаражатты қалпына келтіру туралы келісім түрінде.

Бұдан басқа, жасалуы екі факторға негізделген ынтымақтастық туралы процестік келісімінің талаптарын іске асыру кезінде ауыр және аса ауыр сыбайлас жемқорлық қылмыс жасағаны үшін сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға жатады:

- құрам белгісінің болуы, яғни қылмысты қылмыстық топта жүзеге асыру;

- сыбайлас жемқорлық қылмыстардың аса ауыр құрамдарына қатысты; 366-баптың 4-бөлігі, 367-баптың 4-бөлігі, 450-баптың 3, 4-бөлігі, 452-баптың 4-бөлігі⁷.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 2 қазандағы «Жазаны өте-

⁵ Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 384-VI ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2000000384> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁶ 612 бап 1 тармағы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексі. Қазақстан Республикасы кодексі 2004 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Жүзінген күні: 28.11.23)

⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Жүзінген күні: 01.12.23)

уден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» аталған сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы нормативтік қаулысымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді⁸. Өзгертілген нормативтік құқықтық актіде қылмыс жасау салдарынан келтірілген залал ұғымы айқындалады және өтелуге жатады. Қаралып отырған Қылмыстық кодекстің 72-бабына қатысты бұл қылмыс жасаумен тікелей келтірілген зиян. Сонымен қатар, бұған сотта азаматтық талап қою арқылы өндірілген сомалар кіреді. Осылайша, заң шығарушы жасалған қылмыстың ауырлығына қарай жазаны нақты өтеу, түзеу мекемесіндегі заңды мінез-құлық, сондай-ақ тұлғаға қатысты мөлшері сот үкімімен белгіленген материалдық сомаларды толықтыру сияқты жағдайлардың қажеттілігін белгіледі. Демек, тұлғаның түзеу мекемесі белгілеген тәртіпті сақтауы және материалдық өтемақы бойынша берешегі жоқтығын негізге ала отырып, оның жазасын мерзімінен бұрын аяқтауға мүмкіндік туады [8]. Іс жүзінде сотталған адам өтінішхат береді, бұл ретте ол жасаған қылмыспен келтірілген зиянды материалдық өтеуден жалтаруға үміттенеді [9]. Сот босатудан бас тартқаннан кейін ғана ол осы бағыттағы әрекеттерді жүзеге асыра бастайды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345-бабының 3-бөлігі бойынша сотталғанға қатысты апелляциялық соттың қаулысымен бірінші сатыдағы соттың қаулысы оның тарапынан жазаны өтеу кезінде

Кесте 1. Бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар берген және қанағаттандырған өтінішхаттардың саны

№		2020 жыл			2021 жыл			2022 жыл			2023 жыл 1 кв.		
		Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттанған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттанған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттанған	Барлық өтініштер	Қанағаттандырылған өтініштер	% қанағаттанған
1	1 сатыдағы сотта	1184	728	61,5	1282	409	31,9	1585	312	19,7	218	40	18,3
2	Апелляциялық сатыдағы сотта	393	66	16,8	686	63	9,3	1043	113	10,8	78	11	14,1

режимді бұзушылықтардың болмауына байланысты жойылды; жаза мерзімінің нақты бөлігі өтелді; тәртіптік жауаптылыққа тартулар, ішкі тәртіп бұзушылықтар жоқ; түзеу мекемесі әкімшілігінің тапсырмаларын, еңбек міндеттерін орындайды; апелляциялық сатыдағы сотта талқыландығанға дейін залалды толық көлемде өтеді.

Нәтижелер

Сот ісін жүргізу практикасына сәйкес жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы өтінішхатты қарау іс материалдарын және сотталушының жеке ісін объективтілікке және ұсынылған сипаттамалардың іс материалдарына сәйкестігіне қатысты мұқият зерделеуді талап етеді. Атап айтқанда, мұндай жағдайларға қатысты сотталушының оң сипаттамасының объективтілігіне байланысты бірінші сатыдағы сот қаулысының апелляциялық сатыдағы сот қаулысымен күшін жою жағдайлары бар [10]. Соттардың істі қарауындағы жеке көзқарас мәселесі жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда аталған шарттарды ғана емес, сонымен бірге сотталушының заңсыз іс-әрекет жасауының қоғамдық қауіптілігін, сипаты мен салдарын, жәбірленушілердің пікірін және қылмыс жасаудан келтірілген материалдық залал мен моральдық зиянды өтеуді есепке алу қажеттілігін туғызады.

Соңғы 4 жылда жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға қатысты өтініштерхаттарды қарау жай-күйін Жамбыл облысының мысалынан байқауға болады [11].

1 кестеде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау

⁸ Жасырын тергеу әрекеттерін санкциялау туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 11 желтоқсандағы № 5 нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000005S> (Жүзінген күні: 01.12.23)

туралы өтінішхаттар бойынша сот шешімдерінің саны көрсетілген, оларды салыстыра отырып, соңғы 4 жылдағы соттың бас тарту шешімдерінің көбеюін көруге болады. Оң шешімдер саны айтарлықтай төмендеді. Зерттеу кезеңінде өтініштерді қанағаттандыру пайызының төмендеу динамикасы екі есе көрінді. Мұндай жағдай пенитенциарлық мекемелерде ұсталатын сотталғандар санының көбеюіне, сондай-ақ олардағы суицид, ұстау режимін бұзу бөлігіндегі наразылықтар, өзіне зиян келтіру және т. б. сияқты әртүрлі жағымсыз құбылыстарға әкелуі мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер айқын көрсететін мәселе соттардың ұқсас жағдайлар, сипаттамалар болған кезде, яғни шартты түрде Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау туралы істерді қарау кезінде соттардың құқық қолдану тәжірибесінде біркелкілік болмаған кезде әртүрлі тәжірибелерді қолдануы болып табылады. Атап айтқанда, сотталған адамның өтінішхатына қатысты Тараз қаласының № 2 сотының қаулысымен ол жасаған қылмыстың ауырлығына және әлеуметтік әділеттілікті түзетуде жаза мақсатына қол жеткізбеуіне байланысты қанағаттандырылмады. Іс материалдары сотталушының бес көтермелеуі, мінез-құлқының бірінші оң дәрежесі, мемлекетке келтірілген залалдың орнын толтыру, жазаның жоқтығы туралы куәландырды. Бұл ретте, осы сотта өзге судья үш көтермелеудің, мінез-құлықтың екінші оң дәрежесінің болуы, мемлекетке келтірілген залалды өтеу, бір жазаны өтеу туралы материалдарды ұсынған И.-ның өтінішхатын қанағаттандырды. Бұл жағдайларда түзеу мекемесінің әкімшілігінен және ол жасаған қылмыстардың баптарынан ұқсас сипаттамалар бойынша әртүрлі шешімдер қабылданды.

Осыған ұқсас жағдай апелляциялық сатыдағы соттың қаулыларына қатысты байқалады. Прокуратурамен сотталған М.-ға қатысты сот органына өтінішхат берілді. Іс материалдарында мінез-құлықтың екінші оң дәрежесінің болуы, оның түзеу мекемесінің әкімшілігінен көтермелеу шаралары алуы, сот үкімімен белгіленген залалдың толық өтелуі анықталды. Сот алқасы оны қанағаттандырмады, өйткені бұл материалдар бұл адамның қалыпты мінез-құлқын көрсететінін анықтады.

Жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігін жүзеге асыру мерзімі басталған кезден бастап сот органдарына төрт рет өтініш берген сотталған К.-ға қатысты өзге кейс. Іс материалдарына сәйкес сотталушының жиырма алты көтермелеуі және мінез-құлқының үшінші оң дәрежесі бар, бұл ретте сот бұрын

қолданылған және өтелген жазаларға, қылмыс жасаудан келтірілген залалды өтемеуге назар аударды. Осы жағдайларда сот сотталушының өзінің заңсыз әрекеттерінен келтірілген залалды толық түсінбегенін және жәбірленушілердің алдында кінәні өтеу бойынша ешқандай әрекет жасамағанын анықтады.

Сот үкімімен белгіленген мерзімді мерзімінен бұрын өтеу мүмкіндігін беруден бас тартуға негіздер:

- сот үкімімен белгіленген залалды толық өтемеу;
- жазаның мақсатына жеткенін көрсететін материалдардың жеткіліксіздігі;
- адамды қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін соттау мақсатына қол жеткізілмеген;
- өзіне қарсы қылмыс жасалған адамдардан бас тартудың болуы;
- сотталған адамның жеке басын қарауға қатысты жасалған заңсыз әрекеттің ауырлығы;
- сотталғанды теріс сипаттайтын өтелмеген жазалардың саны негіз болып табылады.

Ең көп таралған негіз - бұл жоғары тізімдегі бірінші. Сонымен қатар, біздің ойымызша, мұндай көзқарас формальді болып табылады, өйткені жаза мәжбүрлеу шарасы ретінде әрекет етеді, ол тек сот үкімі негізінде қолданылады.

Бұдан басқа, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау үшін жоғарыда көрсетілген шарттар бөлігінде сотталғанды түзету туралы мәселе сот шешімімен немесе үкімімен белгіленген залал сомасын кім төлегеніне және жазаны өтеу режимін алты ай сақтағанына және залал сомасын төлегеннен кейін бүкіл өтеу кезеңі бойынша жазалардың болмауына қатысты бірдей қаралатын болады. Бірінші жағдайда сотталған адамды түзету туралы мәселе даулы болып табылады. Бұдан басқа, жазалар босатуға өтінішхат беру үшін соңғы алты айда өтеу режимін бұзушылықтар болмаған кезде өтелуі мүмкін. Өтініштерді қарау кезінде соттар алынып тасталған және өтелген жазаларды назарға алмауға тиіс. Іс жүзінде келесі ереже орын алуы мүмкін: көптеген жазалардың болуы, тәртіпті жүйелі түрде бұзу жазаны өтеу режимінің жарты жылдық сақталуы түзетуі мүмкін [12]. Осылайша, бұрынғы жазалар алынып тасталады, содан кейін бір көтермелеу алған кезде сотталушыға мінез-құлықтың алғашқы оң дәрежесі беріледі. Осыдан кейін сотталған адам өзінің түзелгенін анықтап, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауға өтінішхат береді.

Қорытынды

Сондай-ақ, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігіне қатысты өтінішхаттарды әділ шешу үшін сот органдарына түзеу мекемесі ұсынған жазалар мен көтермелеулердің негізділігі мен заңдылығын талдау бойынша өкілеттіктер беру қажет екенін атап өткен жөн. Осы ұсынымды айқындаудың себебі өтінішхатты қарау барысында сотталғандар қолданылған жазалар мен көтермелеулерге қатысты келіспеушілік туралы мәселені көтереді. Жазалар мен көтермелеулер механизмін қолдану осы уақытта түзеу мекемесі әкімшілігінің құзыретіне жатады. Осыған байланысты ол бейне, аудио, фотоқұжаттар мен жазбалар, куәлардың айғақтары және т.б. негізіндегі тиісті материалдарды пайдалана отырып, осы механизмді реттеу тұрғысынан өз әрекеттерін негіздеуі тиіс. Негіздерін көрсете отырып, жазалар мен көтермелеулер қолданудың бұл тәртібі сотталған адамды түзеу туралы объективті шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтауды қолданудың

құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру үшін жұртшылықты, оның өкілдерін тартуға қатысты осы саладағы ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізу қажет. Ғалымдармен, үкіметтік емес ұйымдармен, заңгерлермен, психологтармен бірлесіп жұмыс істеу сот ісін жүргізудің ашықтығына, әділдігіне ықпал етуі мүмкін. Осы мамандардың әрқайсысы сотталушының өтінішхаты бойынша шешім қабылдауға қатысты өз ұсынымдарын ұсына алады.

Ұлттық заңнамада адамның сот үкімімен белгіленген мерзімнен бұрын өтеу мүмкіндігі белгіленген. Жаза шарасы адамды қоғамнан оқшаулау тұрғысынан қылмыстық жазаның мақсатын жүзеге асыруға әрқашан ықпал ете бермеуі мүмкін. Осыған байланысты шартты түрде жазаны мерзімінен бұрын аяқтау институтына деген көзқарас әділ және заңды болуы керек. Заңдылыққа өз көзқарастарын қайта қараған және құқықтық қатынастарға өзге де қатысушылардың мүдделерін сақтауға шешім қабылдаған сотталғандардың еркін азаматтың құқықтары мен міндеттерін іске асыруға мүмкіндігі болуға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бабаян С.Л., Гарибян К.К. История развития института условно-досрочного освобождения в России // *Юридические науки*. - 2020. - № 1. – С.38-43.
2. Гогель С.К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией.- Москва: ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
3. Ефимов М.А. Условно-досрочное освобождение от наказания и замена неотбытой части наказания более мягким. – Москва: М-во высш.образования, 2009. – 325 с.
4. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекция. Часть общая. [Электрондық ресурс] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/agancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhjlw407770501 (Жүзінген күні: 05.11.23)
5. Михлин А.С. Высшая мера наказания: история, современность, будущее. – Москва: Дело, 2000. - 175 с.
6. Аккулев А.Ш. Проблемы правоприменения института условно-досрочного освобождения по законодательству Казахстана // *Молодой ученый*. – 2011. - № 3(26).- Т.2. – С. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Жүзінген күні: 09.11.23)
8. Толесбай С. По правилам УДО. Условно-досрочное освобождение - проявление гуманизма [Электрондық ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Жүзінген күні: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrovov O. Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / *Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – P. 56-59 [Электрондық ресурс] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Жүзінген күні: 01.12.23)

10. Баяхметов Н. Вопросы практики условно-досрочного освобождения осужденных [Электрондық ресурс] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Жүгінген күні: 28.11.23)
11. Халидов Д. Жамбылские особенности судебной практики по делам об УДО и ЗМ [Электрондық ресурс] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Жүгінген күні: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - P. 185-191 [Электрондық ресурс] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Жүгінген күні: 01.12.23)

REFERENCES

1. Babajan S.L., Garibjan K.K. Istorija razvitija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija v Rossii // *Juridicheskie nauki*. - 2020. - № 1. – S.38-43.
2. Gogel' S.K. Kurs ugolovnoj politiki v svyazi s ugolovnoj sociologiej.- Moskva: INFRA-M, 2009. – 384 s.
3. Efimov M.A. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie ot nakazaniya i zamena neotbytoj chasti nakazaniya bolee mjagkim. – Moskva: M-vo vyssh.obrazovaniya, 2009. – 325 s.
4. Tagancev N.S. Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcija. Chast' obshhaja. [Elektronдық resurs] // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/tagancev_ns_russkoe_ugolovnoe_pravo_chast_obshchaya_tom_i_lekcii/?ysclid=lqlypvhlw407770501 (Zhygingen kyni: 05.11.23)
5. Mihlin A.S. Vysshaja mera nakazaniya: istorija, sovremennost', budushhee. – Moskva: Delo, 2000. - 175 s.
6. Akkulev A.Sh. Problemy pravoprimenenija instituta uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija po zakonodatel'stvu Kazahstana // *Molodoj uchenyj*. – 2011. - № 3(26).- T.2. – S. 49-51
7. Nuridin S., Ongarabaev E., Muratkhanova V., Tleulessova B., Kalmaganbetova D., Yessentemirova A. Parole and early release from punishment: problems of improving application mechanisms in the Republic of Kazakhstan and foreign experience [Elektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/374537860_Parole_and_Early_Release_from_Punishment_Problems_of_Improving_Application_Mechanisms_in_the_Republic_of_Kazakhstan_and_Foreign_Experience (Zhygingen kyni: 09.11.23)
8. Tolesbaj S. Po pravilam UDO. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie - projavlenie gumanizma [Elektronдық resurs] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31280589 (Zhygingen kyni: 28.11.23)
9. Kanchurina A., Shatrovoy O. Psychological problems of conditional early release from serving a punishment by imprisonment / *Penitentiary science*. – 2017. - № 16. – R. 56-59 [Elektronдық resurs] // URL: <https://jurnauka-vipe.ru/article/675/?lang=en&ysclid=lqm4199u51318398538> (Zhygingen kyni: 01.12.23)
10. Bajahmetov N. Voprosy praktiki uslovno-dosrochnogo osvobozhdenija osuzhdennyh [Elektronдық resurs] // URL: <http://astanazan.kz/?p=1929> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
11. Halidov D. Zhambylskie osobennosti sudebnoj praktiki po delam ob UDO i ZM [Elektronдық resurs] // URL: <https://bureau.kz/novosti/zhambylskie-osobennost/?ysclid=lqm3uymrwf468644980> (Zhygingen kyni: 28.11.23)
12. Beketov A., Karpov K., Stebenova E. Conditional early release from punishment: the interpretation of the terms of application/ *Law Enforcement Review*. – 2021. - № 5(2). - R. 185-191 [Elektronдық resurs] // URL: https://www.researchgate.net/publication/353078851_Conditional_early_release_from_punishment_the_interpretation_of_the_terms_of_application (Zhygingen kyni: 01.12.23)